

Förtidspensioneringen och arbetslivet

Hans Berglind

Vad beror det på att antalet förtidspensionärer ökat så kraftigt sedan mitten av 60-talet? Är det så att allt fler människor frivilligt väljer pension framför arbete eller är det fler som "slås ut" på arbetsmarknaden? För att belysa dessa och angränsande frågor diskuteras resultaten av en rad olika forskningsprojekt.

Hans Berglind är professor i socialt arbete vid Stockholms universitet och har bedrivit omfattande forskning rörande förtidspensionering och utslagning på arbetsmarknaden.

Den ökade förtidspensioneringen

Under senare delen av 60-talet förtidspensionerades årligen cirka 20 000 personer i åldrarna under 65 år. Efter de lagändringar, som ägde rum i början av 70-talet, steg antalet till mer än det dubbla, eller till drygt 44 000 per år under åren 1972 och 1973. Efter en viss nedgång var man i början av 80-talet uppe på samma höga nivå som under "rekordåren". År 1980 förtidspensionerades således 44 600 personer (inkl sjukbidragsmottagare). Ökningen har gällt såväl män som kvinnor. Kvinnornas andel av de nybeviljade förtidspensionerna har varierat något under årens lopp men uppgår till omkring 45 procent.

Den kraftiga ökningen av förtidspensioneringen har på senare år gjorts till föremål för en hel del forskning. Försök har gjorts att förklara varpå ökningen beror men diskussionen har också handlat om i vad mån ökningen är ett positivt eller negativt fenomen. Jag ska i det följande diskutera några olika förklaringar till utvecklingen och värderingen av densamma.

Vilka förtidspensioneras?

Innan vi försöker förklara varför förtidspensione-

ringen ökat så kan det vara på sin plats att ge en något närmare beskrivning av fenomenet. För det första är det då viktigt att slå fast att det inte enbart är i Sverige som vi kunnat iaktta en ökning. I de flesta industriländer kan man finna att utvecklingen gått i samma banor – det har blivit lättare för personer i övre medelåldern att få pension, "after-lön" eller vad det nu kallas. Under rätt många år har jag haft nöjet att delta i en del jämförande nordiska studier av förtidspensioneringen. Åtskilligt arbete har lagts ned på att få fram en bättre jämförbar statistik över förtidspensioneringen och en sådan presenterades också i en nordisk rapport (Förtids- och invalidpension i Norden). Ett resultat av dessa jämförelser var att man kunde konstatera att utvecklingen i Danmark, Finland, Norge och Sverige gått i likartade banor från slutet av 60- till mitten av 70-talet. I samtliga länder kunde man se en uppgång som tycktes kulminera omkring 1972, ett år då vi för övrigt hade förhållandevis hög arbetslöshet i samtliga dessa länder. Margaretha Aarnio har följt den fortsatta utvecklingen av bl a förtidspensioneringen i Norden under resten av 70-talet. Det visar sig att ökningen varit mest påtaglig i Sverige under senare år, medan det i de andra nordiska länderna skedde en viss nedgång i slutet av 70-talet. Sverige har därigenom kommit att närma sig den finska förtidspensionsnivån, som tidigare varit i särklass högst.

Det finns flera olika skäl till den något oenhetliga utvecklingen i de jämförda länderna. Aarnio (a. a.) har påvisat att dessa skillnader sammanhänger med

.....
I de flesta industriländer kan man finna att utvecklingen gått i samma banor – det har blivit lättare för personer i övre medelåldern att få pension.
.....

skillnader i det sociala bidragssystemet. Skillnaderna mellan Sverige och Finland beror tex i viss mån på olika regler för hur länge man kan uppbära sjukpenning och arbetslöshetsersättning. I Finland kan man således inte uppbära dessa alternativa förmåner lika länge som i Sverige. För Danmarks del förklarar införandet av den sk efterlönen varför det inte har skett någon större ökning av invalidpensioneringen i åldrarna över 60 år. 1980 räknar man tex med att 15 % av hela befolkningen i åldrarna 60–66 år uppbär efterlön. Läger man ihop olika typer av sociala bidrag, som utgör alternativ till löneinkomst, så finner man en ganska likartad bild vad gäller andelen personer som har sin huvudsakliga försörjning via sociala transfereringar. Detta är speciellt tydligt i åldrarna 60–64 år, där man kan räkna med att av kvinnorna 49–52 % vid 70-talets utgång uppbär någon form av förtidspension, långvarig sjukpenning eller liknande. Till dessa kan för Sveriges del läggas drygt 6 % som vid den tidpunkten hade delpension. För männen i motsvarande åldersgrupp varierar andelen förtidspensionärer eller motsvarande något mer eller mellan 31 % i Sverige och Norge och 38 % i Danmark resp 47 % i Finland. Siffran för Sverige gäller även här exklusive delpension, som ju innebär att pensionären arbetar på deltid. Antalet delpensionärer i Sverige var vid 70-talets slut 15 % bland männen i åldern 60–64 år. Den högre pensionsnivån för finskt vidkommande sammanhänger förmodligen bla med att vi där har en del personer som är krigsinvalider eller har andra sviter efter kriget.

Om vi nu återgår till den svenska förtidspensioneringen så vet vi en hel del om vilka det är som i första hand får förtidspension. Följande uppgifter sammanfattar resultat av en undersökning som jag själv har varit inblandad i och som hade som främsta syfte att beskriva förtidspensioneringen inom olika yrken (Berglund o. a., 1979). I denna studie, som omfattade personer vilka fanns med i Folk- och bostadsräkningen 1970 och som förtidspensionerats under perioden 1971–76, framkom bla följande:

- För såväl män som kvinnor ökar förtidspensionsnivån kraftigt med åldern. Detta är ett sedan tidigare välkänt förhållande. (Jfr Eriksens bidrag till detta tidskriftsnummer.)

I jämförbara yrken och motsvarande åldrar har kvinnorna som regel högre förtidspensionsnivå än männen.

- Inom varje ålderskategori har de gifta en lägre förtidspensionsnivå än de ogifta, vilkas värden i sin tur är lägre än de tidigare giftas. Detta gäller för såväl män som kvinnor. Skillnaderna är dock mer markerade för männens del.
- Inom varje ålderskategori gäller, för såväl män som kvinnor, att personer med utbildning utöver folk–grundskola har en lägre pensionsnivå än övriga. Även i detta fall är skillnaderna mer markerade för männens del.
- Skillnaderna mellan regioner är inte lika enhetliga. I åldrarna upp till 45 år är förtidspensionsnivån högst i storstadsområdena bland såväl män som kvinnor. I åldrarna däröver är nivån högst i skogslänen, i synnerhet för männens del.
- Yrken med speciellt hög förtidspensionsnivå är för männens del gruv- och stenbrytning, skogsarbete, grov- och diversearbete samt serveringsarbete. För kvinnornas del är värdena speciellt höga i tunga arbetaryrken inom bla järnbruk och metallindustri, verkstads- och byggnadsindustri, inom den lilla kategorin grov- och diversearbete samt inom textil- och elektroarbete. Låga värden noteras för både män och kvinnor inom administrativa yrken och kontorsarbete samt inom yrken som kräver längre utbildning. Samtliga dessa resultat gäller när vi konstanthållit åldersskillnader mellan yrkena.

Det förhållande att män totalt sett har högre förtidspensionsnivå sammanhänger helt med skillnader i yrkestillhörighet. Det innebär således att i jämförbara yrken och motsvarande åldrar så har kvinnorna som regel *högre* förtidspensionsnivå än männen.

Olika typer av förklaringar

När man resonerar om förklaringar till förtidspensioneringen, så kan dessa avse olika förhållanden. Det kan tex vara fråga om att förklara *individuella skillnader* med utgångspunkt från frågan: Vad beror

det på att individen A blir förtidspensionerad men inte individen B? Vi kan också vara intresserade av att förklara *skillnader mellan kategorier* (aggregat) vid en och samma tidpunkt. Vad kan det tex bero på att män förtidspensioneras i något högre utsträckning än kvinnor, att lågutbildade förtidspensioneras i större utsträckning än högutbildade och att personer i tunga arbetaryrken har högre förtidspensionsnivå än kontorister? Men, vi kan också för det tredje vara intresserade av att förklara *förändringar över tiden*. Den fråga som i första hand intresserar oss är, som redan påpekats, varför förtidspensioneringen ökat så kraftigt i bl a Sverige. Vi ska senare komma åter till frågan varpå skillnaden mellan yrken beror. Nu ska vi närmast diskutera varför en ökning har ägt rum.

Förtidspensionen är ju en form av ersättning för utebliven arbetsinkomst till personer med nedsatt arbetsförmåga eller, när det gäller personer över 60 år, till sådana som varit långvarigt arbetslösa, oavsett deras arbetsförmåga. Vi kan tänka oss att ökningen i pensionsnivån sammanhänger med förbättrade möjligheter att få förtidspension, försämrade möjligheter att få lämpligt arbete eller ökade preferenser för förtidspensionering jämfört med att arbeta. De förändrade möjligheterna skulle i sin tur kunna sammanhånga med olika omständigheter, där vi anser följande vara det viktigaste:

1. Bättre möjligheter få förtidspension, sammanhängande med
 - a) ny lagstiftning
 - b) ändrad regeltillämpning.
2. Sämre möjligheter få lämpligt arbete, beroende på
 - a) att fler personer har nedsatt arbetsförmåga,
 - b) sämre tillgång på lämpliga jobb.
3. Ökade preferenser, dvs fler *föredrar* förtidspension framför arbete.

Det är naturligtvis inget som hindrar att olika slags förklaringar kan kombineras. Vi vet ju tex att vi fått en lagstiftning som inneburit att det blivit lättare att få förtidspension. Men denna förändring skulle i sin tur kunna bero på att det blivit mer ont om arbetstillfällen. Det debatten kommit att handla om är i stor utsträckning i vad mån den ökade pensioneringen beror på sämre tillgång på lämpliga

.....
Det debatten kommit att handla om är i stor utsträckning i vad mån den ökade pensioneringen beror på sämre tillgång på lämpliga jobb eller på att fler föredrar att låta sig pensioneras framför att arbeta.
.....

jobb (2 b) eller på orsaker av typen 3, att fler föredrar att låta sig pensioneras framför att arbeta. Själv har jag hävdat betydelsen att den förstnämnda typen av förklaringar, något som vi skulle kunna beteckna "utslagningshypotesen". Mot den skulle vi kunna ställa en "frivillighypotes". De båda konkurrerande hypoteserna skulle kunna formuleras på följande sätt:

Utslagningshypotesen

Den ökade förtidspensioneringen beror på ökade svårigheter för äldre att få arbete på den konkurrensbetonade arbetsmarknaden. Dessa ökade svårigheter har medfört att reglerna "liberaliserats", vilket gjort det möjligt att pensionera fler.

Frivillighypotesen

Den ökade förtidspensioneringen beror på att personer med vissa sjukdomar är mer benägna att söka (ta) förtidspension, eftersom det lönar sig bättre än förr att bli förtidspensionerad. Det sammanhänger i sin tur med utbyggnaden av samhällets välfärdssystem.

Dessa förklaringar är värdeladdade. Om man som jag hävdar hypotesen att ökad förtidspensionering beror på ökad utslagning, så kan man påräkna kritik från olika håll. Från SAF:s sida har det setts som ett angrepp på "den fria företagsamheten", då man kan lockas tro att det är fråga om att företagen "suger ut" och sedan "ratar" arbetskraften (Faxéns reservation till Sysselsättningsutredningen, SOU 1978: 14). Från annat håll har det setts som ett angrepp på välfärdsstaten (Hedström 1982). Tron på att det rör sig om ett frivilligt avtåg från arbetsmarknaden är förmodligen lättare att förena med tron på såväl fri företagsamhet som välfärdens fortsatta blomstring.

Har utslagningen ökat ...

Vilket stöd har då hypotesen om en ökad utslagning som förklaring till den stegrade förtidspensionering-
en? Detta är några av de viktigaste argumenten:

- Reglerna för förtidspensionering ändrades i Sverige 1970 på förslag av LO. Motiveringen till förslaget var just arbetsmarknadsskäl, dvs att "Strukturförändringarna inom näringslivet samt den tekniska och organisatoriska utvecklingen inom företagen medför problem med sysselsättning och anpassning i arbetet för många äldre arbetstagare". Då det visade sig att den rent medicinska prövningen för äldre dröjde sig kvar så skedde en ny lagändring två år senare för att ge ytterligare tyngd åt arbetsmarknadsskäl.
- Arbetsmarknadsskäl har följande återkommit även i andra länder, när man gjort liknande reformer (Tracy, 1979).

Bla mina egna studier visar att skillnader i arbetslösheten tycks "förklara" en stor del av skillnaden i förtidspensionsnivån mellan landets olika kommuner (Berglind 1977). Detta gäller såväl kommunernas bestånd av förtidspensionärer i mitten av 70-talet som nytillskottet av förtidspensionärer bland såväl män som kvinnor, i samtliga fall beräknat som andel av resp befolkningskategori. Andra faktorer som visade sig vara av betydelse i sammanhanget var främst "social isole-
ring" (mätt som andelen ogifta), relativ pensionsinkomst (dvs den genomsnittliga pensionsinkomsten i procent av medelinkomsten i resp kommun) samt tidigare sysselsättningstillväxt. Kommuner med många förtidspensionärer kännetecknades således av jämförelsevis hög arbetslöshet, hög andel ensamstående, tidigare sysselsättningsminskning och lägre löneläge jämfört med pensionsinkomsten.

En rad studier visar att det inte är de resursstarka som lämnar arbetsmarknaden med förtidspension. Förtidspensionärerna är, som vi redan sett, överrepresenterade bland personer med låg utbildning, som är ensamstående och som arbetat i tunga arbetaryrken framför allt inom krympande näringsgrenar. Det finns all anledning tro att de inte har några vidare valmöjligheter på arbetsmarknaden.

I en första studie av förtidspensionärer i Örebro i åldrarna 45–64 år heter det t ex:

Gruppen visade ett mycket likartat utgångsläge. Enbart 6-årig folkskola har varit den teoretiska grunden för de allra flesta. Få möjligheter har funnits på arbetsmarknaden. Man har tidigt, många gånger parallellt med skolarbetet, fått gå ut i tunga jobb. Männerna har beskrivit en arbetssituation med ideliga omställningar mellan varierande arbetsförhållanden. Skiftarbete, stora temperaturväxlingar, utomhusjobb, buller." (Svenman 1982: 5–6)

... eller har valfriheten blivit större?

Vilka skäl talar för att förtidspensioneringen snarast är frågan om ett individuellt val, visserligen möjliggjort genom liberalare regler?

- Undersökningar som gjorts på levnadsnivåundersökningens material tyder på att förtidspensioneringen är starkare relaterad till hälsovariabler än till arbetslösheten. Det visar sig att benägenheten att pensionera personer med vissa hälso-
problem har ökat och *inte* att dessa problem blivit mer frekventa. Jämförelsen gällde i detta fall personer som pensionerats under perioden 1969–1972 respektive 1975–78.
- Vidare har det påpekats att förtidspensionernas storlek ökat i snabbare takt än lönerna. Det skulle således ha blivit "lönsammare" än förr att ta förtidspension än att fortsätta arbeta. En forskare säger att lagändringarna har försett fysiskt handikappade och sjuka människor med en valmöjlighet (option) att pensionera sig tidigt och befriat dem från tvånget att arbeta för sitt uppehälle under de sista åren fram till den ordinarie pensionsåldern (Hedström 1982: 10).

Jag tycker det är ett viktigt resultat att ökad pensionering *inte* tycks bero på att hälsoproblemen blivit vanligare. Detta strider emellertid inte mot antagandet om en ökad utslagning. Det kan ju mycket väl förhålla sig så att vid den senare tidpunkten personer med också mindre allvarliga hälsoproblem slogs ut. Om så är fallet så verkar det närmast cyniskt att framställa det ökade antalet förtidspensionärer som resultatet av välfärdsstatens goda omtanke. Visst är det bra att människor, som inte kan fortsätta arbeta, slipper lida ekonomiskt. Men sam-

Det är ett nederlag om vi accepterar att personer i 60-årsåldern ska behöva bli beroende av samhällets transfereringar för sin försörjning därför att det saknas lämpligt arbete.

tidigt är det ett nederlag om vi accepterar att personer under 60 år ska behöva bli beroende av samhällets transfereringar för sin försörjning därför att det saknas lämpligt arbete.

I ett väsentligt avseende skiljer sig emellertid Hedströms resultat från mina egna och det gäller arbetslöshetens betydelse som förklaringsfaktor. Studierna av kommunala variationer i förtidspensioneringen pekade ju klart på ett mycket påtagligt samband med arbetslöshetsnivån. Tolkningen av detta ekologiska samband var ej helt klar. Det gick således inte att avgöra i vad mån sambandet berodde på att de arbetslösa blev förtidspensionerade eller i vad mån kommuner med hög arbetslöshet har ett kärtvt sysselsättningsläge, som gör att de minst konkurrenskraftiga (oavsett om de är arbetslösa eller ej) slås ut ur konkurrensen på arbetsmarknaden.

Hedström fann att det förelåg ett samband mellan egen arbetslöshet och förtidspensionering men fick ej fram något klart samband mellan förtidspensionering och regional nivå på arbetslösheten. När man söker förklara skillnaden mellan dessa och mina resultat får man hålla i minnet att analyserna haft olika syften. I ena fallet rör det sig om att förklara skillnader mellan individer, i andra fallet skillnader mellan kommuner. Vidare använde Hedström ett grövre mått på regional arbetslöshet, vilket kan ha haft sin betydelse, och vidare studerade han det regionala samband som kvarstod sedan det individuella sambandet konstanthållits.

Arbetslösheten som mått på sysselsättningssvårigheter är emellertid problematisk i denna typ av analyser. Om man pensionerar bort arbetslösheten, så minskar ju sambandet: en kommun, där i framtiden alla förtidspensionerats, kommer förmodligen inte att uppvisa någon arbetslöshet i teknisk mening, då människorna gjorts oberoende av arbetsinkomst. Weinehalls studier av Burträsk ger en belysning av detta problem (jfr W:s artikel i detta tid-

skriftsnummer). I framtida analyser bör vi försöka hitta bättre mått på sysselsättningsläget.

När det gäller frågan om frivilligheten i pensioneringen så kan den ses ur flera aspekter. En viktig delfråga, som är svår att besvara, är i vad mån det vid pensionstillfället förelegat ett realistiskt alternativ i form av arbete. Våra resultat tyder indirekt på att detta förmodligen är sällsynt.

En annan aspekt gäller i vad mån personen själv tagit initiativet till pensioneringen. Studier av förtidspensionerade i 60-årsåldern tyder på att personen själv tog initiativet i c:a 20 procent av fallen. Vanligast var att initiativet kom från läkare (företagsläkare 26%, annan läkare 30%), försäkringskassa eller arbetsledare (Olson-Frick 1982: 84).

En tredje aspekt gäller försäkringskassans agerande. Under 70-talet skedde en påtaglig ökning av andelen sk 16:1-fall, dvs fall då initiativet till förtidspensioneringen tas av försäkringskassan. Man pensionerar personen "utan hinder av att han icke gjort ansökan därom" (AFL 16 kap 1 §). Det här skulle då snarast tala för en *minskad* frivillighet. Vad som i själva verket tycks ha hänt är att förbättringar i sjukförsäkringen gjorde det ekonomiskt mer fördelaktigt för den försäkrade att få sjukpenning i stället för förtidspension eller sjukbidrag. I Sverige har vi ju till skillnad från vissa andra länder ingen bestämd tidsgräns för sjukpenningen. Det vore väl dumt att själv begära en försämring av sina förmåner. Enligt en utredning på Riksförsäkringsverket så fick år 1980 ungefär 60% av de förtidspensionerade i Stockholms län lägre pension än vad de haft i sjukpenning. Övergången till pension innebar att de som fick lägre pension förlorade i genomsnitt drygt 4000 kr per år efter skatt. För vissa personer kan summan vara flera gånger högre (Bergendahl & Engström 1982). Observera dock att här rör det sig om ett val mellan olika ersättningsformer, där valmöjligheterna således minskat, och *inte* om att välja

Arbetslösheten som mått på sysselsättnings-svårigheter är problematisk i denna typ av analyser.

De förtidspensionerade kommer ofta från yrken med dålig arbetsmiljö.

mellan att arbeta eller att få någon form av ersättning.

Förtidspensionering och yrke

Jag har hittills mest diskuterat hur bristen på lämpliga jobb kan leda till att vissa personer blir pensionerade i förtid. Men arbetslivet har betydelse för pensioneringen även i ett annat avseende. Mycket tyder på att de förtidspensionerade ofta kommer från yrken med dålig arbetsmiljö (Hedström 1980, Svenman 1982, mfl).

I den tidigare nämnda undersökningen av förtidspensioneringen i olika yrken (Berglind o a 1979) försökte vi förklara hur det kom sig att vissa yrken gav upphov till så mycket fler förtidspensionärer än andra.

Det är bl a två omständigheter som kan bidra till att yrken skiljer sig åt primärt med avseende på förtidspensionering. Den ena av dessa är påfrestningar i olika yrken, den andra deras antalsmässiga utveckling. Den första typen av faktorer har ju blivit mycket uppmärksammas i senare års miljödebatt. Vi försökte därför belysa i vad mån yrken, som i någon mening är mer påfrestande än andra, också ger upphov till fler förtidspensionärer. Ett första steg i en dylik analys blev att få fram något mått eller någon indikator på graden av påfrestning. Här var vi begränsade till existerande uppgifter om yrkesskaderisker.

Den andra faktorn har att göra med i vad mån yrkena expanderat eller krympt. Vårt land har ju under senare decennier genomgått en struktumvandling, som innebär att varuproducerande yrken inom jordbruk med binärningar samt tillverkningsindustri krympt, samtidigt som tjänsteproducerande yrken expanderat. Det finns anledning tro att de krympande yrkena inte minskat enbart genom "naturlig avgång" i form av yrkesbyte eller ålderspension. Eftersom det framför allt är mansdominerade yrken som krymper kan denna utveckling främst

tänkas påverka förtidspensioneringen bland männen.

För både män och kvinnor förelåg ett påtagligt samband mellan yrkesskadenivå och förtidspensionsnivå. För männens del förelåg ett klart signifikant negativt samband mellan förtidspensionsnivå och yrkenas antalsmässiga expansion. Detta samband innebär att hög pensionsnivå går samman med låg expansionsgrad, dvs snarare det förhållandet att yrkena krymper. För kvinnornas del konstateras inte något liknande samband. För männens fanns ett negativt samband mellan antalsmässig expansion och yrkesskadenivå. Det innebär att det huvudsakligen är de farliga yrkena som krymper. Inte heller här föreligger något samband för kvinnornas del.

Det förhåller sig så att tunga mansdominerade yrken med höga yrkesskadefrekvenser är på tillbakagång antalsmässigt i det högindustrialiserade "postindustriella" samhället. Under i övrigt likartade förhållanden skulle vi därför vänta oss att förtidspensionsnivån i det långa loppet skulle sjunka allteftersom dessa "farliga" yrken krymper i fråga om antalet yrkesinnehavare. Det förhållandet att förtidspensioneringen ökat trots att många farliga yrken krympt tyder på att andra omständigheter, såsom bristen på arbete, har inverkat i motsatt riktning.

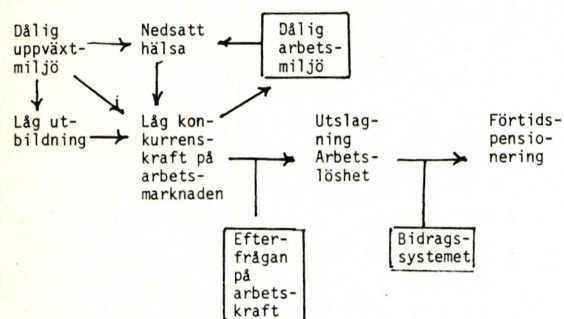
Slutsats

De resultat som presenterats ovan tyder på att arbetslivet har betydelse för nivån på förtidspensioneringen på flera sätt. Dels så leder en minskande efterfrågan på arbetskraft till att fler människor slås ut, dels bidrar dålig arbetsmiljö också till att många slås ut. Den senare faktorn förklarar dock knappast ökningen av förtidspensioneringen.

Att jag här betonat arbetsmarknads- och arbetsmiljöförhållanden innebär inte att andra faktorer skulle sakna betydelse. Ändringar i lagstiftningen har möjliggjort att fler människor slussas in i bidragssystemet men lagändringarna tycks i sig vara en följd av svårigheterna på arbetsmarknaden, och alltså ett mellanled i orsakskedjan. Likaså är bristande hälsa av stor betydelse för förtidspensioneringen men denna typ av faktorer förklarar vilka det

är som slås ut och inte varför det skett en ökning.

I figuren har jag sammanfattat några av de faktorer som enligt olika undersökningar tycks influera nivån på förtidspensioneringen.

I figuren återfinns längst till vänster några bakgrundsvariabler som påverkar individens konkurrenskraft på arbetsmarknaden. I rutorna finns en del viktiga "yttre" förklaringsfaktorer.

En låg konkurrenskraft på arbetsmarknaden innebär att personen har lättare att hamna i en dålig arbetsmiljö, vilken kan förstärka tendenserna till utslagning och arbetslöshet. En låg konkurrenskraft kan emellertid också direkt leda till utslagning. Det avgörande härvidlag blir den efterfrågan som existerar på arbetsmarknaden totalt eller på individens speciella delarbetsmarknad. Utslagning och arbetslöshet behöver emellertid inte med nödvändighet leda till förtidspensionering. En mellankommande faktor av stor betydelse är givetvis utformningen av det socialpolitiska bidragssystemet. Beroende på hur detta är utformat finns det mer eller mindre konkurrenskraftiga alternativ till en förtidspensionering. I Sverige har man i viss mån möjligheter att influera nivån av förtidspensioneringen genom andra bidrag såsom långtidssjukskrivning, delpension eller socialbidrag.

REFERENSER

- Aarnio, M: Socialförsäkringen och de arbetsoförmögna i Norden. NU-serien 1982 (utkommer 1983).
- Bergendahl, L, Engström, U: Försäkringskassans prövning av rätt till förtidspension (Riksförsäkringsverket). Stockholm.
- Berglind, H: Utslagningen och hotet mot välfärden (Socialmedicinsk tidskrift 1979: 2).
- Berglind, H: Förtidspension eller arbete. SOU 1977: 88.
- Berglind, H, Solbrand, A, Tunevall, C, M: Förtidspensionering inom olika yrken 1971–1976 (Statens arbetsklunik). Stockholm. 1979.
- Förtids- och invalidpension i Norden. NU-serien A 1977: 15.
- Gustafsson, F: Påbörjade sjukpenningperioder och nybeviljade invalidpensioner inom olika yrkesgrupper. (Stencil, Folkpensionsanstalten, Helsinki 1979)
- Hedström, P: Förtidspension – välfärd eller ofärd (Institutet för Social Forskning). Stockholm. 1980.
- Hedström, P: "Disability Pension: Welfare or Misfortune?" R Erikson et al (eds): Welfare States and Welfare Research: The Scandinavian Model. New York (M E Sharp) forthcoming. 1982.
- Hetzler, A, Eriksson, K, E: Ökad förtidspensionering. En rättssociologisk analys (Rättssociologiska institutionen). Lund 1981.
- Olson-Frick, H: Förtidspensionärer – en jämförelse med delpensionärer och yrkesarbetande (Delegationen för Social Forskning, Rapport 1982: 1). Stockholm. 1982.
- Svenman, I: Pensionerad i förtid. Levnadsbetingelser för en grupp förtidspensionärer i åldrarna 45–64 år. (Örebro läns landsting, Socialmed. avd.) 1982.
- Tracy, M: Retirement Age Practices in ten Industrial Societies, 1960–1976. (International Social Security Association. Studies and Research No 14), Genève. 1979.